

МІЖНАРОДНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ПРОФСПІЛОК РАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ

Г.П.Докашенко, В.М.Докашенко

(доктори історичних наук, професори,

Горлівський державний педагогічний інститут іноземних мов)

Авторы статьи анализируют международную деятельность украинских профсоюзов как по содержательным (цели, задачи), так и по формальным (количество туристических групп, делегаций, принципы отбора кандидатов и т.п.) показателям. Вследствие анализа доказана прямая зависимость профсоюзной работы от государственных и партийных задач, что отвечает определениям тоталитарного государства.

The authors of the article analyze the Ukrainian trade unions' international activity in the post-war period according to both content (goals, tasks) and formal (quantity of tourist groups and delegations, principles of candidates selection etc.) indicators. The analysis proves direct dependence of the trade unions' work on the state and party's tasks that corresponds with the definitions of a totalitarian state.

Формування сучасної демократичної української держави, європейського громадянського суспільства об'єктивно вимагає неупередженого аналізу попереднього періоду, який в історичних і політологічних дослідженнях однозначно отримав назву радянського тоталітаризму. Одним із найбільш показових ознак цього періоду було партійне керівництво всіма ланками суспільного життя й усіма громадськими організаціями, серед яких наймасовішою були й залишаються професійні спілки.

Метою роботи є характеристика форм та напрямків міжнародної діяльності українських профспілок повоєнного періоду та визначення відповідності між окремими періодами радянської історії й особливостями міжнародної діяльності професійних організацій. Обмеження періодом повоєнного розвитку пояснюється тим, що в попередньому часовому зрізі з його відомою «залізною завісою» профспілки фактично були позбавлені можливості здійснювати міжнародну діяльність.

Основою джерельної бази дослідження стали документи архівного фонду 2605 – Українська республіканська рада професійних спілок Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України за період з 1958 р. по 1982 р. В архівних одиницях збереження фонду містяться довідки, доповідні записки, інформації, звіти республіканської й обласних рад, а також звіти практично всіх профспілкових делегацій і туристичних груп, які виїжджали за кордон. Автори статті розуміють, що архівні фонди радянської доби формувалися за селекційно-дозованим принципом, але, застосовуючи порівняльні методи та враховуючи латентний характер деяких положень вказаних звітів, ці документи використані як джерельне підґрунтя дослідження.

Найбільш узагальненою працею з питань профспілкової роботи, місця і ролі профспілок в досоціалістичному, радянському та пострадянському суспільстві є «Нариси історії професійних спілок України», видані у 2002 році авторським колективом Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України, Інституту історії України НАН України та інших наукових установ під керівництвом О.М.Стояна. Практично в кожному розділі певна увага приділяється й характеристиці міжнародної діяльності профспілок. Один із авторів статті рецензував вказану роботу, а тому повною мірою розуміє значення цієї праці, де в систематизованому вигляді на основі значної джерельної та історіографічної бази подано історію професійних спілок від їх зародження на початку ХХ століття до перших років незалежності (1).

Окремі періоди та напрямки профспілкової роботи розглядаються в дослідженнях М.Л.Головка, Г.О.Добровольської, В.В.Концур, А.О.Русначенка, В.Ф.Цвиха та ін. (2), а також монографіях автора статті (3). Однак у вказаних працях міжнародна діяльність не стала предметом спеціального розгляду.

Хронологічні межі статті охоплюють час від кінця 50-х років до середини 80-х років, який ми умовно поділили на три періоди: а) від кінця 50-х років до кінця 60-х років, коли міжнародна діяльність профспілок активно почала розгортатися, що, на наш погляд, пов'язано з певною лібералізацією суспільно-політичного життя після смерті Й.Сталіна; б) з кінця 60-х до кінця 70-х років, коли наростання кризових явищ у радянському суспільстві позначилося на міжнародній діяльності в прагненні лише кількісного збільшення обміну, деяких видозмін уже існуючих форм, тобто відбувалося без радикальних змін; в) межа 70-80-х років, яка характеризувалася значним падінням міжнародного авторитету СРСР, і передусім у зв'язку з подіями в Афганістані та безуспішними спробами, зокрема і з боку профспілок, виправити ситуацію.

Міжнародна діяльність профспілок, як і будь-яка інша ланка в роботі профспілок, комсомолу, інших громадських організацій, обов'язково узгоджувалася з партійним керівництвом. Це положення було незмінним упродовж усіх визначених періодів, оскільки виступало однією з ознак тоталітарної держави. У Центральному державному архіві громадських об'єднань України знаходимо значну кількість листів до ЦК КПУ з проханням розглянути й затвердити заходи з культурного співробітництва профспілок та ін. (4).

Для першого періоду спочатку окреслимо основні напрямки здійснення міжнародної діяльності профспілок, серед яких найбільш поширеними були:

- встановлення зв'язків з іноземними профспілковими центрами, їх розвиток через листування і обмін друкованими виданнями;
- організація заходів суспільно-політичного характеру у зв'язку з ювілейними датами, проведення урочистих зборів, мітингів, зібрань профспілкового активу;
- участь профспілкових організацій у міжнародних конференціях, з'їздах, конгресах і сесіях;
- обмін робочими, профспілковими, спортивними та іншими делегаціями, прийом іноземних делегацій в Україні;
- робота з іноземними моряками в портових містах України;
- направлення радянських туристів та прийом іноземних туристів.

Ці напрямки визначені у звіті про міжнародну діяльність профспілок України за 1958 р. (5). Вказану дату наводимо не випадково, оскільки це перший подібний документ, який знайдено нами в архіві. Того року профспілки України прийняли 101 іноземну профспілкову делегацію з 33 країн світу (6). З 1960 р. профспілки почали практикувати новий принцип комплектування туристичних груп, включаючи до їх складу працівників однієї або кількох споріднених галузей і розробляючи для неї спеціальний маршрут. Так, за 1960 р. і перший квартал 1961 р. до соціалістичних країн направлено 46 спеціалізованих груп, у тому числі й групу освітян, члени яких, на думку профспілкових діячів, мали більше можливості задовольнити під час поїздки свої професійні інтереси (7).

Стали практикувати безпосередні зв'язки між обласними організаціями профспілок, особливо споріднених галузей. З початку 60-х років активні контакти з профспілками соціалістичної Болгарії та Польщі підтримували профспілки Полтавщини. Так, Одеською обласною професійною спілкою освітян організовано у 1962 р. поїздки вчителів у складі 258 осіб до Болгарії, що навіть перевищувало заплановану кількість (8). Того ж року Одеса стала одним із перших українських міст, що вступило до Всесвітньої федерації споріднених міст, а вже на 1966 рік підтримувалися зв'язки з 9 містами світу (9).

Співробітництво починалося на всесоюзному рівні, потім республіканському, від республіканського рівня до обласного, і нарешті, низовий рівень первинних профспілкових

організацій: за даними на 1965 р., понад 350 фабрично-заводських місцевих комітетів і робочих колективів підтримували контакти із 650 підприємствами і профспілковими організаціями зарубіжних країн. Ці показники наведено у довідці про роботу профспілкових організацій УРСР з розвитку міжнародних зв'язків, а саме явище оцінене як позитивне і перспективне (10).

Враховуючи наявність у профспілок власних коштів, їх часто використовували як джерело додаткового фінансування: так, документально підтверджуються витрати на обслуговування болгарської делегації освітян у Києві (грудень 1960 р.) у сумі 465 карбованців 55 копійок (протокол засідання президії республіканського комітету профспілки працівників освіти, вищої школи і наукових установ № 7 від 30.12.1960 р.) (11), заохочення працівників шляхом надання безкоштовних або пільгових путівок. Ця практика використовувалася із середини 50-х років, коли поставлено завдання «з метою надання членам профспілки можливості ознайомитися з життям, культурою та мистецтвом країн народної демократії, сформувати з числа кращих робітників республіки туристичні групи». При цьому обласні комітети надсилали до республіканського детальний звіт про осіб, які отримали такі путівки (12).

У наступні десятиріччя для туристичних груп галузевих профспілок розробляються спеціальні програми не тільки на республіканському рівні, а й на обласному. В 1974 р. за такими програмами, укомплектованими галузевими профспілками, окремими підприємствами, установами, колгоспами, сформовано 1297 груп (13). Цей напрямок співробітництва продовжується обміном делегаціями для роботи безпосередньо в цехах підприємств, студентськими загонами на сільськогосподарські роботи, колективами художньої самодіяльності, групами дітей на відпочинок та ін. (14). Для кількісного збільшення учасників туристичних подорожей було задіяно потяги і теплоходи дружби.

Поглиблюються зв'язки між обласними радами профспілок та окремими галузевими профспілками, особливо тих областей, які мали поріднені округи й області в зарубіжних країнах, зокрема у 1976 р. за порідненістю областей та прикордонних територій прийнято 190 іноземних делегацій і 483 групи туристів з 67 країн світу (15). Згідно зі звітною документацією новою формою в цей період стали лише зустрічі студентів – стипендіатів профспілок, наприклад, 9 січня 1976 р. у Києві в такій зустрічі взяли участь 65 осіб, невдовзі в Одесі – 24 особи. Зустрічі організовувалися відповідно до постанови президії Української ради профспілок «Про подальше поліпшення роботи профспілкових організацій республіки з іноземними студентами» (16).

Аналіз звітів свідчить про наявність планових засад також у сфері туризму: обов'язково приймаються плани зв'язків на рік, на п'ятирічку, планується кількість груп, делегацій, учасників поїздок, наприклад, за даними 1978 р., до Болгарії планували виїзд 26.705 осіб, а фактично виїхало 27.495 туристів (17).

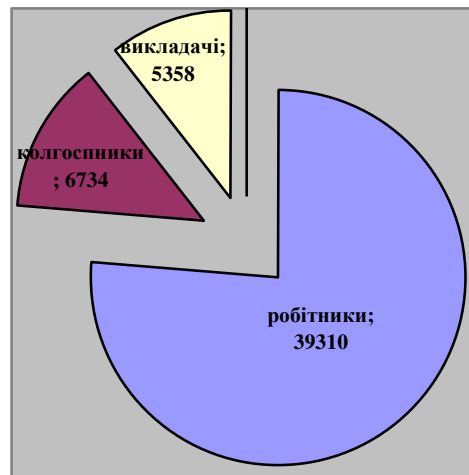
Найбільш виразно вплив суспільних проблем і державних завдань позначився на останньому з виділених нами періодів, і це виявилось навіть у загальній тональності звітного документа від Української ради професійних спілок про роботу з направлення радянських туристів за кордон за 1978 р., де однозначно визначено важливість цього питання, що постійно знаходиться під контролем керівних органів. На підтвердження наведено приклади організаційних заходів одного (!) року: розгляд на засіданні президії республіканської ради питання «Про заходи щодо поліпшення підбору й підготовки туристів для поїздок за кордон»; обговорення на засіданні секретаріату республіканської ради питань «Про зрив Рівненською обласною радою виїзду туристичної групи до Австрії» і «Про порушення профспілками порядку та строків надання звітності про туристичні поїздки за кордон»; проведення республіканської наради – семінару керівників обласних рад з питань організації радянського туризму за кордон; виїзди працівників республіканської ради до областей, де вони відвідали 95 первинних профспілкових організацій, 121 галузевий і

районний комітет профспілок і, нарешті, створення в деяких обласних радах (Дніпропетровська, Донецька, Ворошиловградська, Запорізька, Полтавська, Херсонська, Івано-Франківська області) спеціальних комісій сприяння розвитку туризму, до завдань яких віднесли підбір груп, здійснення рекламних заходів, організацію виступів туристів та ін. Відверто зазначалися у звіті факти порушень митних правил та норм поведінки нашими туристами за кордоном. Також відверто визначено й головне завдання в організації поїздок на наступний період: використати їх для пропаганди соціалістичного способу життя, а для цього забезпечувати кожного туриста інформаційно-пропагандистською літературою (18). З метою посилення пропагандистської діяльності вже в наступному 1979 р. закупили 20 тис. примірників суспільно-політичної літератури іноземними мовами (19), у складі туристичних груп цього року за кордон виїхало майже 3 тисячі лекторів і пропагандистів, а в Донецькій області в 1980 р. одна з туристичних груп була повністю укомплектована лекторами товариства «Знання» (20).

Діаграма 1.

Склад туристичних груп із УРСР у 1978

р. (кількість осіб)

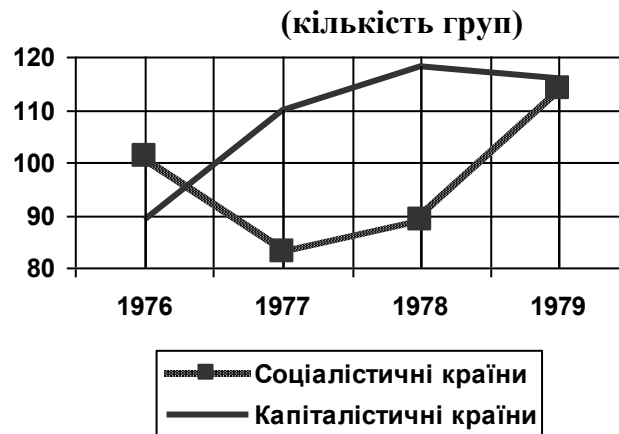

Занепокоєння керівних органів викликає порядок комплектації груп, і щоб запобігти включенню «випадкових людей», основний акцент було зроблено на посиленні жорсткого відбору для поїздок, поширенні надання безкоштовних путівок для переможців соціалістичного змагання, встановленні безпосередніх зв'язків між трудовими колективами, перегляді списків промислових і сільськогосподарських об'єктів для демонстрації закордонним туристам (21). Виконуючи ці настанови, в 1978 році 1.108 робітників та майстрів отримали безкоштовні путівки як переможці змагання. В цей період уперше наблизилися до розгляду питання про пільгові путівки для інженерно-технічних працівників. Однак усе ж зберігається «класова» настанова ще довоєнного періоду про першість робітників та селян у соціалістичній державі. На діаграмі представлено склад українських туристів у 1978 році за показниками соціального стану (діаграму складено за джерелом (22)). Дані свідчать про беззаперечну перевагу робітників, чисельність яких перевищує сумарну кількість двох інших категорій.

У цей період поступово збільшується число профспілкових та робітничих делегацій і груп із капіталістичних країн, які вже переважають над аналогічними групами з соціалістичних країн, що представлено на графіку 1 (графік складено на основі даних (23)).

Графік 1.

Приєм іноземних профспілкових і робітничих делегацій в УРСР

Пояснення цього факту, на наш погляд, пов'язано із зазначеним процесом зниження міжнародного впливу й авторитету СРСР і сподіваннями, що члени делегацій з капіталістичних країн стануть після повернення з поїздки пропагандистами досягнень соціалізму в своїх країнах.

Стосовно соціалістичних країн, де також посилюються кризові явища, керівники професійних спілок орієнтують на поглиблення співробітництва «шляхом обміну передовими методами виробничої, культурно-масової роботи, розвитку спільного соціалістичного змагання, вивчення на місцях форм руху новаторів виробництва, винахідників і раціоналізаторів, вивчення питань соціально-економічного розвитку колективів, залучення трудящих до управління виробництвом, роботи з покращення умов праці, побуту та відпочинку трудящих і використання його для широкої пропаганди досягнень народу, зовнішньої політики КПРС і радянської держави» (24). Ми навели досить великий уривок зі звіту за 1984 р. для того, щоб підтвердити попередню думку про прагнення покласти на профспілки завдання щодо поліпшення іміджу соціалізму як суспільного ладу взагалі.

Існують і спільні риси для всіх визначених періодів, наприклад, кандидати до туристичних груп обов'язково обговорювались у трудових колективах (25). Профспілки вимагали обов'язкових звітів від керівників туристичних груп (26). За аналогією до партійного керівництва профспілки періодично приймали постанови, проводили наради з поліпшення роботи обласних рад щодо організації міжнародного туризму (27).

Одним із головних недоліків в організації культурних зв'язків профспілками став формалізм, наявність багатьох кількісних показників. Наприклад, у звітній документації про міжнародні зв'язки вимагали подавати відомості про організації й колективи, що мають безпосередні контакти, а графа «Кількість листування» розподіляється на показник відправлення й отримання (28); уніфікуються оцінки щодо діяльності різних галузевих профспілок, наприклад, вимога укладання угод про соціалістичне змагання поширюється на установи освіти, але в цій сфері, на відміну від виробничих колективів, вона буде носити суто формальний характер.

Отже, міжнародна діяльність професійних спілок України здійснювалась у дзеркальній відповідності до партійно-державних завдань, що підтверджує наявність тоталітарних основ, з їх повною підпорядкованістю всього внутрішнього і зовнішнього життя суспільства завданням правлячої партії. В кожному із визначених періодів основний центр міжнародної діяльності змінювався залежно від партійних потреб. На першому етапі відбувалося становлення міжнародних зв'язків, які до цього практично не розвивалися, другий етап характеризувався коливаннями кількісних показників без суттєвих перемін. Третій етап приніс змістовні зміни, метою яких було посилення агітаційної роботи для пропаганди радянської системи, позиції котрої на міжнародному рівні значно похитнулися. Профспілки не проводили, та й не могли проводити

самостійної міжнародної діяльності в зазначених умовах. Ці історичні уроки вкрай важливі сьогодні, коли професійні спілки України виробляють власну стратегію і тактику як у внутрішніх питаннях, так і в міжнародній діяльності.

1. Нариси історії професійних спілок України / Гол. ред. О.М.Стоян; керівник авт. кол. О.П.Реєнт. – К., 2002.
2. Головка М.Л. Історіографія, періодизація, проблеми еволюції професійних спілок України: пошук істини // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України.- 2006. - № 1(34); Добровольська Г.О. Професійні спілки України за умов незалежної держави (1990-2002). – Донецьк, 2007; Концур В.В. Профспілки України в системі ідеологізації суспільства (1956-1964 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. – Донецьк, 2006; Русначенко А. Приспана сила. Робітники, робітничий рух і незалежні профспілки в Україні від кінця сорокових до початку дев'яностих років. – К, 2000.; Цвих В.Ф. Профспілки у громадянському суспільстві: теорія, методологія, практика. – К., 2002 та ін.
3. Докашенко В.М. Профспілки України в умовах тоталітарної системи (70-ті – початок 90-х рр.). Історіософсько-критичний аналіз. – Донецьк, 1997; Докашенко В.М. Профспілки і тоталітаризм: ілюзії та реалії 70-80-х років. – Донецьк, 1999.
4. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО). - Ф.1, оп.31, од. зб. 1615, арк. 309-311, 342-344, 350.
5. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО). - Ф.2605, оп.8, од. зб. 1917, арк.8
6. ЦДАВО. - Ф.2605, оп.8, од.зб.1917, арк.10.
7. ЦДАВО. - Ф.2605, оп.8, од.зб.2758, арк.4.
8. ЦДАВО. - Ф.2605, оп.8, од.зб.3567 арк.3; од.зб.10063, арк.234.
9. ЦДАВО. - Ф.2605, оп.8, од.зб.5129, арк.75.
10. ЦДАВО. - Ф.2605, оп.8, од.зб.4735, арк.3-5.
11. ЦДАВО. – Ф.5098, оп.1, од.зб.62, арк. 174.
12. ЦДАВО. – Ф.5099, оп.1, од.зб. 366, арк.27; од.зб. 390, арк. 87-88; Ф.5098, оп.1, од.зб. 504, арк.1-3; од.зб.632, арк.4-5.
13. ЦДАВО. – Ф.2605, оп.8, од.зб.9492, арк.3.
14. ЦДАВО. – Ф.2605, оп.8, од.зб.10063, арк.1, 272-273.
15. ЦДАВО. – Ф.2605, оп.8, од.зб.10036, арк.2.
16. ЦДАВО. – Ф.2605, оп.8, од.зб.9803, арк.13-14.
17. ЦДАВО. – Ф.2605, оп.9, од. зб. 177, арк. 14.
18. ЦДАВО. – Ф.2605, оп.9, од. зб. 177, арк. 2- 9.
19. ЦДАВО. – Ф.2605, оп.9, од. зб. 394, арк. 4.
20. ЦДАВО. – Ф.2605, оп.9, од. зб. 645, арк.5; од.зб.636, арк.7.
21. ЦДАВО. – Ф.2605, оп.9, од.зб.183, арк.14, 16.
22. ЦДАВО. – Ф.2605, оп.9, од.зб.177, арк.7, 9, 11.
23. ЦДАВО. – Ф.2605, оп.9, од. зб. 394, арк. 6.
24. ЦДАВО. – Ф.2605, оп. 9, од.зб.1368, арк.2.
25. ЦДАВО. – Ф.2605, оп.8, од.зб.5608, арк.1-2; оп.9, од.зб.636, арк.5.
26. ЦДАВО. – Ф.2605, оп.8, од.зб.4375, 5129, 5608, 6357; оп.9, од.зб. 183, 1491.
27. ЦДАВО. – Ф.2605, оп.8, од.зб.2758, арк.15 (1960); од. зб. 3561, арк.8-10 (1962); од.зб.4735, арк.71-74 (1965); од.зб.5608, арк.1 (1967);од.зб.7653, арк.32-34 (1970); од.зб.9492, арк.2-3(1974); од.зб.9803, арк.1-3 (1975); оп.9, од.зб.177, арк.2 (1978); од.зб.647, арк.2-10(1979); од.зб.1062, арк.5 (1982).
28. ЦДАВО. – Ф.2605, оп.9, од.зб.846, арк.10-46.